

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/342918664>

A színházak pártirányítása a Kádár-korszakban. Színházi témák az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság ülésein.

Article in Levéltári közlemények · July 2020

CITATIONS

0

READS

4

1 author:

[Ring Orsolya](#)

Hungarian Academy of Sciences Centre for Social Sciences

11 PUBLICATIONS 0 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Computational Social Text Science [View project](#)

A SZÍNHÁZAK PÁRTIRÁNYÍTÁSA A KÁDÁR-KORSZAKBAN SZÍNHÁZI TÉMÁK AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA BIZOTTSÁG ÜLÉSEIN

PARTY SUPERVISION OVER THEATERS IN THE KÁDÁR ERA. ISSUES OF THEATERS AT THE MEETINGS OF THE AGITPROP COMMITTEE OF THE CENTRAL COMMITTEE OF THE HUNGARIAN SOCIALIST WORKERS' PARTY (MSZMP KB): After 1949, when the theaters were taken into public ownership, the political decision making bodies aimed for keeping theater life under their authority in order to popularize their ideology; thus they intended to keep a tight rein on theaters by strictly determining the type, message and number of the plays to be staged and the target audience. Compared to the supreme boards of the MSZMP, the Agitprop Committee dealt most often with proposals about theater life. The structure of supervision then existing over theaters and the expectations of the authority for theaters can be represented on the basis of the minutes of meetings of the Agitprop Committee and the relevant enclosed reports and preparatory documents.

A totalitárius rendszerek jellemzője a kulturális élet pluralizmusának megszüntetése és a hatalmat kézben tartó párt ideológiájának minden rendelkezésre álló eszközzel való terjesztése. Az oktatás, a kultúra és a művelődés intézményeinek államosításával ennek alapfeltételei Magyarországon 1949-re megteremtődtek. Mivel a rendszer legfőbb deklarált politikai célja a társadalom teljes átalakítása volt, érthető, hogy a kultúrpolitika kitüntetett szereppel bírt az állam életében.¹ A politikai hatalomnak rendkívül hatásos eszközei voltak céljai megvalósítására: a párt rendelkezett az állam teljes anyagi erejével, hatalmasra duzzasztott intézményrendszerével, de a karhatalmat, az állambiztonságot és a bíróságokat is bevethette a kultúrpolitika céljai érdekében. Ennek megfelelően igyekeztek ellenőrzésük alá vonni a kulturális élet minden területét.

A színházak államosítása (1949) után a politikai döntéshozók arra törekedtek, hogy a színházi területet is befolyásuk alatt tartva, felhasználják azt ideológiájuk terjesztésére, így igyekeztek a színházak feletti befolyásukat minél szorosabbra vonni, szigorúan megszabva az előadható darabok jellegét, mondanivalóját, számát és a célközönséget is. Szándékuk az volt, hogy a politika által kívánatosnak tartott darabok a társadalom minél szélesebb rétegeihez jussanak el.

A Kádár-korszak nemcsak a gazdaság- és társadalompolitikában, az oktatásban és a tudományos kutatásban, hanem a kulturális életben is enyhülést hozott az 1950-es évek diktatúrájához képest. 1956 után a kultúra még mindig a

¹ Az MSZMP Művelődéspolitikai irányelvei szerint a kulturális forradalom célja: „Az egész művelődésügyet, valamennyi művészetet, az összes kulturális intézményeket annak a harcnak a szolgálatába állítani, amelyet a munkáosztály a szocializmus ügyéért folytat.” Az MSZMP Művelődési Politikájának irányelvei. *MSZMP hat. és dok.*, 1979. 305–308.

legfontosabb, de már nem az egyetlen eszköze volt az ideológiai befolyásolásnak, és legfőképpen már nem az egyedüli reprezentánsa az ideológiának.² A kultúrpolitika irányítója először Szirmai István, a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, majd egyre inkább Aczél György lett. Aczél György az általa betöltött pozíciók (művelődésügyi miniszterhelyettes, az MSZMP Politikai Bizottságának és Központi Bizottságának tagja, a KB kulturális ügyekért felelős titkára) és személyes adottságai révén, és mint Kádár politikai főtanácsadója az 1960-as évek közepén már szinte teljhatalommal rendelkezett a kulturális és művészeti ügyekben.³

1958-ban az MSZMP kiadta művelődéspolitikai irányelveit, amely továbbra is a szocialista realizmust tekintette a legmodernebb és követendő művészeti alkotói módszernek, és megkívánta, hogy a művészek tartsanak kapcsolatot a néppel, ismerjék meg annak mindennapi életét. Az irányelvekben kimondták azt is, hogy ha nincs párt- és állami irányítás, akkor nincsen szocialista kultúra sem. A párt és az állami szervek közötti munkamegosztást úgy képzelték el, hogy a párt szabja meg a kulturális fejlődés fő irányvonalát, állást foglal az elvi-ideológiai kérdésekben, valamint irányítja és ellenőrzi az állami szervek munkáját, amelyek viszont gondoskodnak az elvek gyakorlati megvalósításáról, a szervezeti feltételek biztosításáról, a rendelkezésre álló eszközök helyes felhasználásáról.⁴

Az MSZMP vezető testületeinek ülései közül leggyakrabban az Agitációs és Propaganda Bizottság előtt szerepelt színházi témájú előterjesztés. Az Agitációs és Propaganda Bizottság anyagai természetesen nem az egyetlen, de biztosan az egyik legfontosabb forrásai a korabeli színházirányítás vizsgálatának. Jelen tanulmány főként terjedelmi okokból nem vállalkozik sem a KB ideológiai titkárainak, különböző osztályainak, sem pedig a művelődési, illetve kulturális minisztérium iratanyagának részletekbe menő feldolgozására, hanem elsődlegesen az Agitációs és Propaganda Bizottság üléseinek jegyzőkönyvei és a hozzájuk csatolt előterjesztések, előkészítő anyagok elemzése révén vizsgálja a színházirányítási struktúrát, és bemutatja a hatalom által a színházak felé közvetített elvárásokat. A korabeli gyakorlat miatt, mely szerint kiemelt szerepe volt a szóban, négy-szemközt született döntéseknek, az írásos forrásokat igyekeztem az egykori szereplők megszólaltatásával kiegészíteni,⁵ de a hangsúlyt tanulmányomban a bizottság anyagainak elemzésére helyeztem. A vizsgált, viszonylag tág időintervallum oka, hogy a szakirodalomból hiányzik az Agitációs és Propaganda Bizottság színházirányításban betöltött szerepének feldolgozása. Így írásomban elsősorban átfogó képet kívántam adni, felvetve a problémákat, alapot adva további, aprólékosabb és más típusú forrásokat is felvonultató elemzéseknek.

² KALMÁR, 1998. 149.

³ RÉVÉSZ, 1999. 267.

⁴ Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. *MSZMP hat. és dok.*, 1979. 305–308.

⁵ Ehhez elsősorban az általam Ascher Tamással, Bereczky Erzsébettel, Nagy Péterrel, Pozsgay Imrével, Székely Gáborral, Zsámbéki Gáborral készített interjúkat használtam fel.

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. november 11-én hozott határozatot arról, hogy az agitáció megjavítása, érvanyagok kidolgozása, a helyi pártszervek agitációs tevékenységének segítése céljából Agitációs és Propaganda Bizottságot kell létrehozni az Ideiglenes Központi Bizottság mellett. A létrejött bizottság 1956–1962 közötti tevékenységét azonban megfelelő dokumentumok hiányában nem lehet pontosan nyomon követni.⁶ Az tudjuk, hogy a bizottság feladata volt a párt- és állami agitációs és propaganda tevékenység összehangolása, fő feladatainak meghatározása, az agitáció és a propaganda eszközeivel a politikai célok megvalósításának elősegítése.⁷

A bizottság üléseiről 1963-ig nem maradtak fenn jegyzőkönyvek, csak két feljegyzés, az 1957. március 15-i és az 1962. december 6-i ülésről, így csak a vezető testületek vitáiban elhangzott megjegyzések, valamint a KB osztályainak iratai között található, az Agitációs és Propaganda Bizottság részére készített jelentések mutatják, hogy 1963 előtt is létezett a bizottság. Ezekből arra lehet következtetni, hogy az Agitációs és Propaganda Bizottság minden ideológiai, kulturális és tájékoztatási kérdésben illetékes volt, részben tézisek kidolgozásában, javaslatlattertelben, de bizonyos személyi kérdések eldöntésében is.⁸

Az Agitációs és Propaganda Bizottság fennmaradt jegyzőkönyveiben az első színházi témájú napirendet a bizottság 1963. január 3-i ülésén találjuk, az utolsót 1987. július 7-én. A két időpont között eltelt közel 25 év jegyzőkönyveit tanulmányozva kirajzolódik a színházak feletti pártirányítás fokozatos megerősödése, majd az 1980-as évek végén a színházakra nehezedő politikai nyomás fokozatos csökkenése. A jegyzőkönyvek segítségével tisztán bemutatható az irányítási struktúra, az állami szervek alárendeltsége a megfelelő pártszervezeteknek. A bizottság tagjait ötévente választották. Figyelmet érdemel, hogy tagjai nem a kulturális élet szakértői közül kerültek ki, a testületnek nem voltak tagjai az illetékes minisztérium munkatársai sem, legfeljebb csak meghívottként vehettek részt az üléseken. Állandó tag volt ellenben a kulturát felügyelő miniszter.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság minden évben megtárgyalta az egyes évadok értékelését, illetve jóváhagyta a következő évad műsortervét. De a bizottság döntött a színházalapításokról, illetve a Kiváló és Érdemes Művész címek odaítéléséről is, tárgyalta a színházak strukturális átalakításával kapcsolatos elképzeléseket, állást foglalt problematikusnak tartott darabok bemutatathatósága mellett vagy ellen. A színházirányítás elvi kérdéseinek megtárgyalása, illetve a különböző strukturális átalakítások mellett a színházi műsortervék és évadértékelések alkotják a bizottság elé került színházi témájú előterjesztések legjelentősebb és legterjedelmesebb csoportját.

⁶ 1957 elején a bizottság összetétele a következő volt: vezetője Kállai Gyula, tagjai: Fehér Lajos, Nógrádi Sándor, Orbán László. Meghívottként részt vett a bizottság ülésén: Cservenka Ferencné, Friss István és Szirmai István. Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság munkájáról. 1957. január 14. MOL M-KS-288. f. 5. cs. 11. ö. e.

⁷ MSZMP kvü. jegyz., 1995. 287.

⁸ Uo.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság feladata volt az ideológiai szempontból helytelen művek kiszűrése. Itt dőlt el, hogy mit szabad bemutatni és mit nem. Hiszen a támogatás–tűrés–tiltás közötti határvonalat nem törvények szabályozták, hanem szubjektív vélemények határozták meg.⁹ A döntési mechanizmus pontos leírását azonban nehezíti, hogy az utasítások az utókor számára láthatatlanul, legtöbbször telefonon, vagy személyes megbeszéléseken hangzottak el.

A színházi műsortervezés rendjének kialakulása az 1960-as években

A bizottság iratai között fennmaradt első színházi témájú előterjesztés a színházak irányításának elvi kérdéseivel foglalkozott. A Művelődésügyi Minisztérium által készített és a bizottság által jóváhagyott előterjesztés hangsúlyosan foglalkozott a művészeti területen érvényesítendő ideológiai feladatokkal, célul tűzte ki a magasabb színvonalú és hatékonyabb elvi irányítás megvalósítását, hogy ezáltal segítsék elő a színházművészet szocialista jellegének megerősödését. Ekkor még sem az előterjesztésben, sem az 1963. január 3-án megtartott ülés jegyzőkönyvében nincs szó arról, hogy a színházak műsorterveit és az évadértékeléseket a kulturális életet felügyelő minisztériumnak az Agitációs és Propaganda Bizottság elé kellene terjeszteni. A jegyzőkönyv szerint a minisztérium és a Fővárosi Tanács ugyan megőrizte törvény adta jogát a színházak műsortervének formális jóváhagyására, de egyértelművé kellett tenni, hogy a műsortervek összeállítására és végrehajtására, a színház művészeti politikája az igazgatók szuverén joga. A minisztérium és a tanács irányító munkáját a színházak elmúlt tevékenységének értékelésére és az eszmei irányításra kellett összpontosítani.¹⁰

1964 márciusában készült és került a bizottság elé az első olyan jelentés, amely a későbbi rendszeres évadértékelések előzményének tekinthető, és amelynek tárgyalásakor – április 8-án – először találkozhatunk azzal a követelménnyel, hogy a KB Kulturális Osztálya és a Művelődésügyi Minisztérium a következő évad műsortervét június végéig terjessze az Agitációs és Propaganda Bizottság elé.¹¹ Ez a jelentés még csak a fővárosi színházak műsorát értékelte, a vidéki színházak munkájára csak utalás történt. Nehezményezték a budapesti színházak repertoárján a szocialista országok színműirodalmának háttérbe szorulását és az erősödő „polgári-kispolgári” irányzatot, ugyanúgy, mint a vidéki színházak „operettdömpingjét”. A színházak „kíváncos arculatának” eltorzulása okaként elsődlegesen a visszaeső nézőszám miatti pánikhangulatot nevezték

⁹ *Int. PI*, 1991. 132.

¹⁰ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1963. január 3-i üléséről és a Művelődésügyi Minisztérium által készített javaslat a színházak irányításának és fejlesztésének néhány kérdésére vonatkozóan. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 2. ő. e.

¹¹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1964. április 8-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 21. ő. e.

meg, vagyis hogy a színházak vezetői a közönség visszahódítására leginkább a „polgári-kommersz” darabokat tűzték műsorra. Mely helyzetet erősítette, hogy a színházaknak nem sikerült elérniük, hogy a munkások úgy váljanak a színházi műsorpolitikát is befolyásoló tényezővé, hogy nem a köztük meglévő „elmáradott ízlés” kerül előtérbe. Nem sikerült a minisztérium eszméi befolyását olyan irányban érvényesíteni, hogy a színházak műsorterveinek „szocialista jellege” erősödjön. Ennek oka az volt, hogy a minisztérium nem tudott kellő számú és színvonalú szocialista jellegű drámát javasolni a színházaknak, és a színházak egyébként is csak kevésbé vették figyelembe a minisztérium javaslatait. Sőt, előfordult, hogy műsorra tűzték a minisztérium által nem támogatott darabokat is. A jelentés a következetes és átgondolt műsortervezés hiányának tudta be, hogy a végleges műsor akár 50%-ban is eltért az előzetesen jóváhagyott műsortervtől. Problematikusnak tartották a drámaírók és a színházvezetők szemléleti-ideológiai bizonytalanságát, a kispolgári közönségigénynek való megfelelési kényszert, a Színháztudományi Intézet¹² és a színházak dramaturgiai munkájának színvonalát is, és ezeket okolták a műsorpolitika fellazulásáért.¹³ A bizottság 1964. június 10-i ülésére valóban el is készült egy meglehetősen vázlatos műsorterv, melyet ebben a formában az Agitációs és Propaganda Bizottság nem tartott alkalmasnak a megvitatásra, ezért felkérte a Művelődésügyi Minisztériumot, hogy terjesszen elő új, megfelelő áttekintést, értékelést adó anyagot.¹⁴

Az 1964–1965. évi színház évad műsorterve (mely a fővárosi színházak teljes évadra szóló, míg a vidéki színházaknak csak az évadkezdő bemutatóit tartalmazta) végül 1964. július 22-én került újra a bizottság elé, mely azt vita nélkül, tájékoztatásul tudomásul vette. A műsorterv központi kérdése továbbra is az új magyar dráma és a szocialista országok színpadi alkotásai bemutatásának problémája volt, bár a klasszikusok játszási rendjét sem tartották eléggé átgondoltnak. Tétélesen felsorolták azokat a szerzőket és darabokat, amelyek bemutatásával nem értettek egyet. A listán Miller,¹⁵ Dürrenmatt¹⁶ és Ionesco¹⁷ egy-egy drámája szerepelt.¹⁸ Ugyanezen az ülésen tárgyaltak a Politikai Bizottság 1964. má-

¹² A jelentés szerint a Színháztudományi Intézet által kiadott Dramaturgiai Tájékoztató nem megfelelő színvonalon ajánlotta a szocialista drámákat, a tájékoztató által közölt fordítások gyenge színvonalúak voltak, ezzel szemben például a Nagyvilág a „divatos” nyugati drámákat a legjobb műfordítók fordításában jelentette meg. Az MSZMP KB Kulturális Osztályának jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a színházi évad problémáiról (a budapesti bemutatók alapján). MOL M-KS-288. f. 41. cs. 21. ó. e.

¹³ Uo.

¹⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1964. június 10-i üléséről. MOL M-KS-288.f. 41. cs. 25. ó. e.

¹⁵ Arthur Miller *Bűnbeesés után* című darabját a Nemzeti Színház tervezte bemutatni.

¹⁶ Friedrich Dürrenmatt *Fizikusok* című művét a Vígyszínház és a vespriemi színház is szeretne volna műsorára tűzni.

¹⁷ Eugene Ionesco *A kopasz énekesnő* című darabját a Győri Színház nyilvános stúdióelőadásban akarta előadni.

¹⁸ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1964. július 22-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 28. ó. e.

jus 13-i – a színházi terület szervezetének és működésének megjavítására vonatkozó – határozatának¹⁹ ütemtervéről, mely a színházak gazdálkodása és pénzügyi támogatása új rendszerének kidolgozását, valamint a vidéki színházi szervezet átalakítását irányozta elő. Mindezt azzal a céllal, hogy a kulturális-politikai célkitűzések hathatósabb anyagi ösztönzést kapjanak, és ezáltal is emelkedjen az eszmei-művészi színvonal, vidéken pedig nagyobb művészeti, illetve gazdasági egységek jöjjenek létre.²⁰

A Művelődésügyi Minisztérium által ugyanezen évad értékeléséről készített jelentést a bizottság nem találta kielégítőnek, úgy vélték, mélyebb, részletesebb és elemzőbb anyag kellene ahhoz, hogy a minisztérium érdemben tudja majd segíteni a színházak vezetőit. Ennek ellenére ez az anyag alaposságában már előképe a későbbi terjedelmes értékeléseknek. Foglalkozott a színházak látogatottságának alakulásával, a színházak által tervezett és végül bemutatott darabok összetételével (klasszikus magyar, illetve világirodalom, kortárs magyar dráma, szovjet és a népi demokratikus országok irodalma), a Nemzeti Színház ekkor már évek óta tartó válságával. Az anyag átdolgozásához és a jövőbeni munkához adott szempontok közül kiemelendő, hogy külön kellett választania a budapesti és a vidéki színházak munkájának értékelését, és külön kellett elemezni néhány színház, így a Nemzeti, a Madách, a Thália, a József Attila és a Vígsház műsorpolitikáját és művészi munkáját. Kiemelten kellett foglalkozni az évadértékelésekben az előadott magyar drámákkal, és ezzel összefüggésben a színházi dramaturgia problémáival, illetve átfogó jelentést kellett készíteni a Nemzeti Színház helyzetéről.²¹

Az ezt követő néhány évben letisztázódott és megszilárdult az évadok tervezésének és értékelésének rendje. Szinte sablonosan egyformává váltak az anyagok, mindig ugyanazokat a kérdéseket érintve és azokra ugyanazokat a válaszokat adva. Így rendszeresen értesülhetünk a szocialista műsorpolitika érvényesülésének nehézségeiről, a megfelelő szellemiségű új magyar dráma hiányáról, a színházi dramaturgia és a közönség szervezés nehézségeiről.

Műsortervezés az 1970-es években

Az 1970-es években a minisztérium által készített előterjesztésekben egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az egyes évadok műsorarányai. Az Agitációs és Propa-

¹⁹ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. május 13-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 5. cs. 334. ő. e.

²⁰ A határozat szerint vidéki színházi központtá kellett volna fejleszteni a miskolci, a debreceni, a szegedi, a pécsi és a győri színházakat. Ezzel párhuzamosan pedig fokozatosan megszüntetni az egri, a szolnoki, a kecskeméti, a veszprémi, a békéscsabai és a kaposvári színházakat. Az MSZMP KB Kulturális Osztály javaslata az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a PB 1964. május 13-i – a színházi terület szervezetének és működésének megjavítására vonatkozó – határozatának ütemtervére. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 28. ő. e.

²¹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1965. június 16-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 43. ő. e.

ganda Bizottság több alkalommal hangsúlyozta, hogy a műsorpolitika eszmei irányvonaláért, a műsorterv politikai arányaiért a felelősség a minisztériumot terheli, annak feladata megfelelően informálni a színházak irányításában illetékes tanácsokat. Emellett a minisztérium felelt a színházak műsortervének koordinálásáért, így például azért, hogy ne kerüljön sor egyes szerzők túlzott szerepeltetésére egy-egy évadban.²² A bizottság többször is felhívta a minisztérium figyelmét, hogy határozottabban törekedjenek az egyes színházak profiljának tisztázására, javítsák az új magyar drámairodalom, illetve a szovjet és a szocialista országokból származó darabok arányát. Különösen figyeljenek oda azokra a színházakra, ahol több évadban fordult elő egymás után, hogy politikailag problematikus műveket adtak elő. A hatékonyabb műsortervezés előmozdítására a minisztériumnak ki kellett dolgoznia a művek bemutatásának engedélyeztetési rendjét, ugyanakkor meg kellett akadályoznia, hogy a színházakban nem engedélyezett, eszmeileg, politikailag káros műveket az amatőr együttesek előadják.²³ 1972-től a bizottság részére benyújtott műsortervek és évadértékelések egyre terjedelmesebbek lettek, nemegyszer színházakra lebontott értékelést, mellékletben pedig összehasonlító táblázatokat tartalmaztak a bemutatásra került darabok összetételéről (klasszikus magyar, orosz vagy nyugati dráma, illetve új magyar, szovjet vagy népi demokratikus és nyugati dráma) vagy az egyes színházak nézőszámának alakulásáról. Emellett visszatérő kérdés volt a dramaturgia helyzete, a színész- és rendező-utánpótlás, a budapesti és a megyei tanácsokkal és pártbizottságokkal való együttműködés hatékonyabbá tételének módjai a színházak irányításában. De az 1972–1973. évi évad értékelésében például külön hangsúlyt kapott a színkritika helyzete. Az Agitációs és Propaganda Osztály feladata lett, hogy megakadályozza a szocialista szellemiségű produkciók fanyalgó kritikai fogadtatását.²⁴

Valamennyi évadértékelés és terv meghatározó részét alkotta a kortárs magyar drámairodalom helyzetének értékelése. A megfelelőnek tartott művek megszületését drámapályázatokkal és alkotói támogatással ösztönözték. Hiszen ha a színházak be is mutatták a minimálisan megkövetelt számú kortárs magyar drámát, azok minőségével az értékelések nem minden esetben voltak elégedettek. Az 1973–1974. évi színházi évad értékelésében például a kortárs magyar drámaírók egy részét felszínesebbnek, eszmeileg-gondolatilag nem kellően megalapozottnak minősítették, és a kortárs magyar dráma egyenetlen színvonalának tulajdonították a Shakespeare- és Molière-bemutatók nagy számát, mondván: a legtehetségesebb rendezők, akik a társadalom alapvető kérdéseire akartak eljutni, megfelelő magyar darab hiányában Shakespeare és Molière aktualizálha-

²² Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. október 12-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 167. ő. e.

²³ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1972. július 18-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 185. ő. e.

²⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1972. július 18-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 206. ő. e.

tó világához fordultak. Az értékelés szerint a klasszikus művek új értelmezése mellett hogy értéke, de egyben korlátja is a színházi élet fejlődésének, hiszen nyitottságuknál fogva félreértelmezésekre adnak lehetőséget.²⁵

Természetesen az átgondolt műsorpolitika még nem volt elegendő, arra is szükség volt, hogy a korábban nem színházlátogató, de a hatalom által most megszólaltatni szándékozott társadalmi csoportok minél nagyobb számban látogassák a számukra megfelelőnek tartott eszmei-politikai mondanivalót közvetítő előadásokat. Éppen ezért az évadértékeléseknek mindig részét képezte egy beszámoló a nézőszám alakulásáról,²⁶ és az azt befolyásoló tényezőkről, így a közönszervezés működéséről, a televízió és a rádió színházi közvetítéseiről, a színházak által szervezett közönségtalálkozókról.²⁷

Az 1970-es években új, hangsúlyos elemként jelent meg az évadértékelésekben és műsortervekben a külföldi vendégjátékok és a külföldi társulatok magyarországi vendégszereplésének kérdése is.²⁸

Strukturális átalakítások az 1970-es években

Az 1960-as évek második felében a színházi közélet egyre inkább kicsinyes belharcok színtere lett. A fővárosi színházak és a színházi szakmai-társadalmi szervezetek élén régóta ugyanaz a néhány alkotó állt, a budapesti színházi struktúra teljesen megmerevedett. Megdönthetetlennek látszó képződménnyé vált, amely sok esetben már a nézők számára is elviselhetetlen volt, a produkciók teljesen elsűrűskültek. Míg a hivatalos jelentések évi ötmillió nézőszámról számoltak be, a KSH adatai szerint az ország felnőtt lakosságának kb. kétharmada egyáltalán nem látogatta a színházakat.²⁹ Az 1970-es évek elejére egyre gyakrabban vált vitatottá a színházi terület struktúrája. A tömegkommunikációs eszközök révén színházi jellegű produkciókat már nem csak a színházakban lehetett látni. A rádióban, televízióban, szinkronstúdióban, önálló esteken foglalkoztatott színészek egyre kisebb anyagi érdekeltséggel kezdtek kötődni az anyaszínházhoz, ez pedig belső feszültségekhez vezetett. 1973-tól egymást követték azok a cikksorozatok, amelyek szervezeti és személyi változásokat sürgettek. Az a vélemény alakult ki, hogy a korábbi évek jelentős társadalmi változásai nem tükröződtek kellőképpen a színművészet területén. Két ellentétes akarat dolgozott egymás ellenében, a színházak önállóságot, állami irányítástól való

²⁵ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974. június 11-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 226. ó. e.

²⁶ Ehhez bővebben l. RING, 2008/a. 387–404.

²⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974. június 11-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 226. ó. e.

²⁸ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1975. június 24-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 245. ó. e.

²⁹ A KSH adatait idézi: LEVENDEL, 1979. 20.

függetlenséget akartak, a pártvezetés pedig az állami irányítást igyekezett megerősíteni.

Különösen rossz volt a helyzet vidéken, ahol a körzetesítés rendszere a gyakorlatban megoldatlanul hagyta a községek, falvak, kisebb települések színházi „ellátását”. Így az Állami Déryné Színházra (az 1951-ben megszervezett Állami Faluszínház 1955-ben vette fel az Állami Déryné Színház nevet) hárult a feladat, hogy a vidéki színházak tájéloadásai által nem látogatott kisvárosok és községek színházi „ellátását” biztosítsa, miközben a színház szegényes feltételekkel, alacsony színházi közízlést terjesztve és mindemellett a színházi szakma teljes nemtörődömsége közepette működött.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. július 6-i ülésén tárgyalta a Művelődési Minisztérium előterjesztését a vidéki színházak új szervezetéről és működéséről. Az előterjesztés a megváltozott társadalmi és gazdasági körülményekre, valamint a korábban összevont miskolci és egri színház tapasztalataira hivatkozva javasolta ugyan a vidéki színházak körzetesítését, de azzal, hogy a körzetesítés a vidéki színházak önállóságának megőrzése mellett valósuljon meg, ellentétben a Politikai Bizottság 1964-ben hozott határozatával,³⁰ mely a vidéki színházi szervezet átalakítását egyes színházak önállóságának megszüntetésével kívánta megvalósítani. Az új konstrukciótól a nézőszám növekedése és a művészi színvonal emelkedése mellett gazdaságosabb működést is vártak. A kísérleti körzeti színház szerepét a korábbi javaslatokban még megszüntetni tervezett kaposvári Csiky Gergely Színháznak szánták. Az előterjesztés mellékletében felvázolták a vidéki színházak tervezett működésének részletes modelljét is. E modell a nagyszínházi³¹ és a körzetesített működés³² mellett fenntartásra érdemesnek ítélte az Állami Déryné Színházat, amely az egyetlen országos feladatot ellátó színház volt.³³ A Déryné Színház feladata az ország valamennyi megyéjében a körzeti színházak játsszási helyein kívüli, társulattal nem rendelkező városok, de főleg a községek színházi előadással történő „ellátása” volt, elsősorban a mezőgazdaságból iparivá fejlődő területeken. Működése jellegében és műsorával kapcsolódott a közművelődési feladatokhoz. Úgy vélték ugyanis, hogy a falusi lakosság közönségigénye más, mint a városiaké.³⁴

³⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1964. május 13-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 5. cs. 334. ó. e.

³¹ A nagyszínházi működés keretébe sorolták a debreceni, a szegedi, a miskolci és a pécsi színházat. A nagyszínházak fő jellemzője az volt, hogy elsődlegesen a saját székhelyükön játszottak. A Művelődésügyi Minisztérium javaslata az Agitációs és Propaganda Bizottság részére a vidéki színházak új szervezetére és működésére. 1971. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 162. ó. e.

³² Körzetesített működésű színháznak szánták a békéscsabai, a győri, a kaposvári és a veszprémi színházat, míg a kecskeméti és a szolnoki színház számára az együttműködéssel történő körzetesített működést tartották megfelelőnek. Uo.

³³ Uo.

³⁴ A Művelődésügyi Minisztérium tájékoztató jelentése az Agitációs és Propaganda Bizottság számára az Állami Déryné Színház munkája és feladatairól, 1974. április. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 226. ó. e.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1969. november 25-i határozata — a korszak első és a későbbiekben sem jellemző színházalapításával — létrehozta a Huszonötödik Színházat.³⁵ A Gyurkó László vezette színház feladata az volt, hogy „Adjon otthont az egyértelműen szocialista mondanivalójú új magyar drámának, legyen műhelye a politizáló, a szocialista életforma és társadalmi együttélés problémáival foglalkozó műveknek, kísérleteknek. Alkalmazza a mondanivalót legjobban szolgáló műfaji, művészi és színpadi módszereket. Teremtse meg az alkotó kollektíva és közönség újfajta kapcsolatát, és így járuljon hozzá a szocialista tudat kialakításáért folyó munkához.”³⁶

Bár az 1970-es években készült értékelések mind a Huszonötödik, mind pedig az Állami Déryné Színház tevékenységét elismerték, az Agitációs és Propaganda Bizottság 1977-ben mégis a két színház összevonását és belőlük a Népszínház megalakítását határozta el.³⁷

A Huszonötödik Színház és az Állami Déryné Színház összevonását a Kulturális Minisztérium vezetői azzal indokolták, hogy a két színház külön-külön nem volt képes ellátni a feladatát. A Huszonötödik Színház programját — melynek lényege a népszínházi jelleg, a közművelődési szándék, a színházi határok tágitása — a szűkös színháztermi adottságok miatt csak részben tudta megvalósítani, hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ha a színház működőképes akar maradni, megfelelő működési feltételeket kell biztosítani számára. Más okokból ugyan, de ekkorra az Állami Déryné Színház is lehetetlen helyzetbe került, mivel erre a színházra irreálisan nagy feladatot szabtak. Az az elképzelés, hogy egy színház, még ha tizenegy társulattal rendelkezik is, lássa el a vidéki színházak hatókörén kívül eső országrészeket élő színházi kultúrával, idejétműltnek bizonyult. A színház az évi kétezer előadását elképesztően gyenge technikai körülmények között teljesítette, így természetes, hogy nem volt képes minden szempontból magas színvonalú előadások megtartására. Mivel a Huszonötödik Színház programja és az Állami Déryné Színház tevékenysége rokonítható volt, és a színház-épület is rendelkezésre állt, a minisztérium úgy határozott, hogy a két színházból olyan egységes társulatot szerveznek, amelynek feladata azonos a két színház külön-külön vállalt feladatával. A két színház papíron 1978. január 1-jén egyesült, de a Népszínház³⁸ csak az 1978–1979. évi évadban kezdte meg tényle-

³⁵ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1969. november 25-i üléséről. MOL M-KS-288 f. 41. cs. 127. ó. e.

³⁶ Részlet a Huszonötödik Színház alapítóleveléből. MOL M-KS 288 f. 41. cs. 167. ó. e.

³⁷ Jegyzőkönyv az Agitáció és Propaganda Bizottság 1977. szeptember 27-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 291. ó. e.

³⁸ Gyurkó László 1979-ig volt a Népszínház vezetője. Pozsgay Imre kulturális miniszter 1979-ben az Operettszínház igazgatóját és főrendezőjét (Malonyai Dezsőt és Vámos Lászlót) nevezte ki a Népszínház élére. A döntés után a Huszonötödik Színház egykori társulatának java elhagyta a Népszínházat, és nemsokára a Kecskemétről átszervezett csapat is távozott. A színház új vezetőit hamarosan a Nemzeti Színház élére nevezték ki, a Várszínház pedig a Nemzeti Színház kamarszínháza lett. A Népszínház neve egy ideig még szerepelt a plakátokon, aztán a színházat is meg-

ges működését.³⁹ Önálló tevékenysége csak néhány évadra korlátozódott, az 1980-as évek elején előbb a Nemzeti Színház kamaraszínháza lett, majd megszűnt.

Az 1970-es évek vége a strukturális átalakulások ideje volt. 1978. február 14-i ülésén döntött az Agitációs és Propaganda Bizottság egy „befogadó színház” megalakításáról Játékszín néven, hogy ez a színház adjon otthont az egy-egy produkció létrehozására alakult alkalmi társulatoknak, hogy azok elsődlegesen kortárs magyar és külföldi szocialista műveket mutassanak be.⁴⁰ Majd a bizottság 1979. július 17-i ülésén az ország „egyenletesebb színházi ellátottsága” érdekében Nyíregyházán és Zalaegerszegen önálló színházi társulatok létrehozását határozta el.⁴¹

1978 – a „színházi robbanás” éve

Az 1960-as évek második felében a színházi életben kibontakozó válság megoldására átfogó koncepcióra lett volna szükség, ilyen azonban nem jött létre, csak kisebb-nagyobb reformokkal, strukturális kiigazításokkal próbálkoztak. Ez a valós krízishelyzet az 1970-es évek közepén pedig még politikai-hatalmi színezetet is kapott az Aczél György és Pozsgay Imre közötti ellentét révén. Aczél Györgyöt 1974-ben felmentették a Központi Bizottságban viselt tisztségei alól és 1982-ig – amellet, hogy a Politikai Bizottság tagja maradt – „csak” a Minisztertanács elnökhelyettesének tisztét töltötte be. Aczél György és Pozsgay Imre viszonya az utóbbi önállósodási törekvéseivel párhuzamosan romlott meg, amely egybeesett Aczél egyre erősödő törekvésével, hogy a KB-titkári pozíciót visszaszerezze. A kulturális miniszternek ugyanis sikerült olyan viszonyt kialakítania a fiatal színházvezető generációval, amelyet Aczélnek nem. Ezzel éppen személyi kapcsolatok terén veszélyeztette az ezekre igen sokat adó Aczél dominanciáját, aki joggal tartott attól, hogy a generációváltással az erőviszonyok Pozsgay javára fognak eltolódni.⁴²

Az Agitációs és Propaganda Bizottság színházi témájú anyagait tanulmányozva, még akkor is világosan kirajzolódik Aczél György irányító szerepe, ha tudjuk, hogy a bizottság jegyzőkönyvei egyetlen döntést sem kapcsoltak konkrét személyhez. A jegyzőkönyvek ugyanis tartalmazzák – az ülésen jelenlévők pontos névsora mellett – egy-egy téma előadóját, meghívottait és a hozzászóló-

szüntették. KOLTAY-MAJOROS, 1999. 400–401.; Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1981. március 24-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs 364. ó. e.

³⁹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1977. szeptember 27-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 291. ó. e.

⁴⁰ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1978. február 14-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 300. ó. e.

⁴¹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1979. július 17-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 328. ó. e.

⁴² RÉVÉSZ, 1999. 267–268.

kat. A névsorok áttekintése révén látható, Aczél György az egész korszakban megkerülhetetlen volt színházi kérdésekben, még akkor is, amikor formailag „csak” miniszterelnök-helyettes, nem pedig a KB ideológiai titkára volt.⁴³ Nemcsak jelen volt az üléseken, de szinte kivétel nélkül hozzá is szólt a színházi napirendekhez, míg a hivatalból jelenlévő kulturális miniszterek például csak elvétve tették ugyanezt. Pozsgay Imre és Köpeczi Béla is csak egy-egy alkalommal kért és kapott szót. Sőt 1981 áprilisában az ideológiai titkár, Óvári Miklós nélkül is megvitatták az előzetes műsorterveket, úgy, hogy a jegyzőkönyvet Aczél György írta alá.⁴⁴

A színházi témájú napirendek előadói szinte kivétel nélkül a kulturális vagy művelődésügyi/művelődésimnizster-helyettesek voltak. Legtöbbször Simó Jenő majd Tóth Dezső.

Tóth Dezső kulturális, illetve művelődésimnizster-helyettes szerepe külön említésre érdemes. Az ő hivatali működése ugyanis jól példázza, hogyan is irányította a párt indirekt módon a színházak életét. Tóth Dezső szerepe azért is fontos, mert ő volt az a személy, aki a minisztériumban Aczél György akarátának megtestesítője volt. Feladata volt például az Aczél Györggyel nemegyszer szembeszegülő kulturális miniszter, Pozsgay Imre ellenőrzése.⁴⁵ A Pozsgay-Aczél „háború” egyik fő színtere pedig éppen színházi területen, a Nemzeti Színház körül bontakozott ki.⁴⁶

1978 színháztörténeti korszakhatár, az ún. „színházi robbanás” éve, amikor legjobb vidéki társulatok: Szolnok, Kaposvár, Kecskemét vezetői és csapatai a politikai vezetés – pontosan Pozsgay Imre – tudatos szándékának köszönhetően a fővárosba kerültek, hogy megrendítsék a merev fővárosi intézményeket. A két legnagyobb horderejű döntés a Népszínház létrehozása és a Nemzeti Színház művészeti tevékenységének megújítása volt.

A Nemzeti Színház válsága 1972-től, Marton Endre igazgatóságától vált különösen akuttá. Marton Endre és a társulat között rövid idő elteltével komoly nézeteltérések alakultak ki, a színház belső élete zavarossá vált, a társulat szét hullása fenyegetett. Eközben a színházból Major Tamáson és Marton Endrén kívül gyakorlatilag elfogytak a rendezők.⁴⁷ A belső válsággal párhuzamosan

⁴³ Ugyanez a kép rajzolódik ki akkor is, ha az Aczél György hivatali működéséhez kapcsolódó iratokat (MOL XIX-I-4-aaa [1959–1967], MOL XIX-I-4-rrr [1957–1967], illetve MOL XIX-A-2-ad [1974–1982]) tanulmányozzuk. Aczél György KB-titkári iratai más titkárokkal ellentétben nem képeznek önálló egységet az ugyancsak a Magyar Országos Levéltárban őrzött MSZMP-iratok között. Aczél György kéziratgyűjteményében, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őriznek, több száz főlő terjedelmű KB titkári iratanyagot találhatunk. Ez a kéziratgyűjtemény azonban meg lehetően körülményesen kutatható.

⁴⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1981. április 7-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 365. ő. e.

⁴⁵ *Int. PI*, 1991. m. 149–187.; RÉVÉSZ, 1999. 267–273.; *Int. PI*, 2007.

⁴⁶ RÉVÉSZ, 1999. 267–268.

⁴⁷ Malonyai Dezső, a Színházművészeti Főosztály vezetőjének feljegyzése Molnár Ferenc államtitkár részére. 1975. február 3. MOL XIX-I-7-bb-1975. 4. d., illetve a Színházművészeti Főosztály feljegyzése. Készítette: Huszár János. 1975 MOL XIX-I-7-bb-1975. 4. d.

azonban a politika a Nemzeti Színháztól továbbra is példamutatást várt a többi színház számára, és ehhez megfelelő műsorpolitikát, nem ellenszegülő vezetést.⁴⁸

1978-ban Major Tamás és Marton Endre nyugdíjazásával párhuzamosan megindult a Nemzeti Színház vezetésének és működésének átalakítása. A Kulturális Minisztérium új vezetési koncepciót valósított meg a színház irányításában, intendáns kinevezésével, főrendező és vezető rendező beállításával. A minisztérium új színházpolitikájának jegyében ugyanis úgy kívánták átalakítani a színházak irányítását, hogy azok élén kultúrpolitikus álljon, aki a párt és az állam művészetpolitikai koncepciójának megvalósítója, és aki nem alkotó művész.⁴⁹ A Nemzeti Színház vezetésében 1978-ban bekövetkezett változásokat is ezzel indokolták elsősorban.⁵⁰ Pozsgay Imre a Nemzeti Színház vezetésére a legalkalmasabbnak a szolnoki és a kaposvári színház igazgatóját, Székely Gábort és Zsámbéki Gábort találta, de kompromisszumot kellett kötnie, el kellett fogadnia, hogy az Aczél György által a rendszerbe épített biztosítékként a politikailag megbízható Nagy Péter író, kritikust nevezték ki a színház igazgatójának, Székely Gábort főrendezőnek, míg Zsámbéki Gábort vezető rendezőnek. A Nemzeti Színház új vezetőségének munkáját hamarosan egyre több konfliktus terhelte. A két fiatal rendező azt tartotta fontosnak, hogy az együttes szelleme, munkamódszere változzon meg, és hogy a Nemzeti mindenekelőtt kortárs modern színházzá váljon. Nagy Péter viszont kifejtette, hogy ha van „nemzeti” színház, akkor annak mindig is elsőrendű feladata a nemzeti dráma művelése, a nemzeti drámai hagyomány ápolása.⁵¹

1982-ben a minisztérium újabb vezetőcserét határozott el, a színház igazgatásával Malonyai Dezsőt bízzák meg, aki mellett Vámos László mint a színház művészeti vezetője-főrendezője működött. Pozsgay Imre utolsó miniszteri döntéseként 1983. január 1-jével megalapította a Katona József Színházat, mint önálló művészeti intézményt, amelynek igazgatója Székely Gábor, főrendezője pedig Zsámbéki Gábor lett.⁵² Az Agitációs és Propaganda Bizottság ellentétben például a Huszonötödik Színház vagy a Népszínház létrehozásával, nem foglalkozott érdemben az önálló Katona József Színház létrehozásának kérdésével. A Katona József Színház egyszer csak mint egy létező, önálló színház jelent meg a színházi

⁴⁸ „A Nemzeti Színház feladata napjainkban is a mai magyar dráma megteremtésében való aktív részvétel, a magyar klasszikus dráma újjászületése, a világirodalom legjelentősebb klasszikus műveinek életre keltése, az újonnan születő haladó művek bemutatása.” Ellenőrzési jegyzőkönyv a Nemzeti Színház költségvetési revíziójáról. MOL XXVI-I-8-1976. 25. d.

⁴⁹ Tárcairányítású színházaink vezetésbeli-strukturális problémái. MOL XIX-I-9-a-szn-Színházi dosszié-1978-1979. 34. d.

⁵⁰ Tóth Dezső államtitkár ajánlása a Nemzeti Színház társulati ülésén elmondandókhoz. 1978. április 6. MOL XIX-I-7-bb-1978. 22. d.

⁵¹ Nagy Péter: A Nemzeti Színház helye, feladata a szocialista magyar kultúra kiépítésében. MOL XIX-I-9-a-Nemzeti Színház dosszié-1978. 34. d.

⁵² Jelentések, feljegyzések, tájékoztatók a Katona József Színház létrehozása körüli döntésekről. MOL XIX-I-9-a-605-1982 31. d.

évadértékelésekben és évadtervekben. Az önálló Katona József Színház létrehozásának folyamatáról jelenleg egyedül Pozsgay Imre miniszteri iratai között található egy vékony iratcsomó.⁵³ A fellelt iratokban található apró utalások és a résztvevők nyilatkozatai⁵⁴ azt erősítik, hogy az önálló Katona József Színház létrehozása egy „színfalak mögött” lezajlott játszma részeként történt.⁵⁵

Az 1980-as évek műsortervezése

Az 1980-as évek elején megszigorodott a színházak központi irányítása, melynek okaként a nemkívánatos jelenségek számának gyarapodását jelölték meg, így például a külföldi és magyar klasszikusok általánosító vagy durván aktualizáló „társadalomkritikai” rendezéseit. Ezen jelenségek időben való elhárításának elősegítésére többlépcsős műsortervezési rendet vezettek be. Előrehozták a műsortervek leadási határidejét. A minisztérium részéről a műsortervezést Tóth Dezső tartotta kézben, és ő készítette el az előterjesztést az Agitációs és Propaganda Bizottság részére. A nem ismert művek szövegét a próbák megkezdése előtt két hónappal bekérték, és csak elolvasásuk után született meg a végleges döntés bemutatathatóságukról. Miután a darabok hármasszűrőn mentek át – hiszen azokat az illetékes tanács, a minisztérium és az Agitációs és Propaganda Bizottság is felülvizsgálta –, szinte természetes volt, hogy a tervezett bemutatók egy részét valamely szinten nem fogadták el.⁵⁶ Volt olyan évad, melyben kétszáz bemutatóval számoltak és negyven darabot hagytak ki valamilyen okból az évad összesített műsortervéből.⁵⁷ Az 1981–1982. évi évad műsorterve már több lépcsőben készült, azaz a bizottság számára először február végéig előzetes, majd a nyár folyamán végleges műsortervet kellett előterjeszteni, de a pozitív döntés sem jelentett minden esetben végleges jóváhagyást, hiszen az ülésen újabb észrevételek hangoztak el, melyeket a minisztériumnak érvényesítenie kellett a nyár végén megtartott színházigazgatói-főrendezői értekezleten. Nem egy olyan darab volt (Örkény István: Forгатókönyv, Schwajda György: Mari, Nádas Péter: Temetés, Czakó Gábor: Mint a mókus fenn a fán és Szemes Zsuzsa: Út a csillagokig), melynek bemutatását csak megfelelő biztosítékok mellett, a végleges szövegek ismeretében, azok szükséges megváltoztatása után, a rendezői koncepció elfogadása után és próbanézetek lehetőségének fenntartásával engedélyezték.⁵⁸ Az évadtervekkel foglalkozó két bizottsági ülés között pedig színházigazgatói értekezletet tartottak.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Int. Pl.*, 2007.; *Int. ZsG.*, 2008.; *Int. SzG.*

⁵⁵ Erről bővebben l. RING, 2008/b.

⁵⁶ RÉVÉSZ, 1999. 271.

⁵⁷ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1981. június 30-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 368. ő. e.

⁵⁸ Uo.

A darabok engedélyezési mechanizmusa nem egyszerűen cenzúra volt, hanem annál is több, mert nemcsak az egyes darabokról döntöttek, hanem az sem volt mindegy, hogy az adott színművet melyik színház, kinek a rendezésében akarja bemutatni. Amit az egyik színháznak nem engedélyeztek, azt egy másiknak, más rendezővel igen. A helyzetet bonyolította, hogy a bemutatni tervezett darabnak illeszkednie kellett az adott évad összesített műsortervébe is.

1982-ben is kétszer ülésezett az Agitációs és Propaganda Bizottság műsortervi ügyekben, április 6-án⁵⁹ és július 13-án,⁶⁰ a két ülés között pedig megtartották a színházvezetői értekezletet is. De nemcsak az ülések száma, hanem a bemutatható darabok elbírálási rendje is megváltozott. A korábbi gyakorlat ugyanis egyes szerzőket vagy darabokat automatikusan engedélyezett vagy betiltott, most azonban kimondták, hogy a műsortervvel egyenértékű ideológiai jelentősége van a választott művek rendezői értelmezésének is. Ezeket pedig a próbafolyamatok szükség szerinti figyelemmel kísérése révén tartották ellenőrizhetőnek.⁶¹

1983-ban a Bizottság a régi gyakorlatnak megfelelően ismét csak egyszer tárgyalta meg a következő évad műsortervét.⁶² Ugyanebben az évben tárgyalt viszont az Agitációs és Propaganda Bizottság a színházak állami irányítási rendjének továbbfejlesztéséről. Az előterjesztés szerint a műsortervezésnek a január 20-ig kiadott színházpolitikai irányelvek kiadásával kellett kezdődnie, hogy ezt a színházigazgatók és az illetékes tanács, illetve a tanácsok és a minisztérium egyeztetése kövesse. Kimondták, hogy a színházak igazgatóinak, főrendezőinek és művészeti vezetőinek közvetlen politikai felelősségük van a darabok színpadra fogalmazásában és a rendezés ideológiai korrektségének biztosításában. A színházakat felügyelő tanácsoknak a műsorterv elkészítésével egyenrangú feladatuk lett a megvalósítás folyamatának figyelemmel kísérése, melynek érdekében próbákat, főpróbákat látogathattak, ideológiai-politikai véleményt nyilváníthattak. Abban az esetben pedig, ha nemkívánatos jelenséget tapasztaltak, arról tájékoztatniuk kellett az illetékes pártbizottságot és a Művelődési Minisztériumot. Ez utóbbi számára pedig előírták, hogy kérjen a színházaktól előzetes rendezői koncepciót, és szükség esetén kezdeményezze a politikai-ideológiai hibák szankcionálását. Ugyanezen előterjesztés azt is kimondta, hogy a „párt- és állami irányítás elvi-politikai azonosságát mindenekelőtt az Agitációs és Propaganda Bizottság évadértékeléssel és évadtervezéssel kapcsolatos, rendszeres állásfoglalásai biztosítják”.⁶³

⁵⁹ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1982. április 6-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 385. ó. e.

⁶⁰ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1982. július 13-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 391. ó. e.

⁶¹ Uo.

⁶² Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. június 28-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 411. ó. e.

⁶³ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1983. augusztus 9-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 412. ó. e.

Az 1984–1985. évi évadterv volt az utolsó, amelyet az Agitációs és Propaganda Bizottság megtárgyalt és jóváhagyott, 1984. július 10-én.⁶⁴

1985-ben Aczél Györgyöt leváltották ideológiai titkári funkciójából. A bizottság 1987-ig még tárgyalta néhány alkalommal színházi témájú napirendeket (például „a gyermekek és ifjúság színházzal való ellátottságáról”⁶⁵ vagy az Ifjúsági Zenés Színház megalapításáról⁶⁶), de műsortervezéssel és évadértékeléssel kapcsolatos előterjesztéssel már nem foglalkozott többet.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság iratait vizsgálva látható, hogy voltak olyan kérdések, amelyek a színházak munkájával kapcsolatban folyamatosan hangsúlyosak voltak. Ilyen volt elsődlegesen a megfelelő műsorstruktúra, a helyes darabválasztás, hiszen a kultúrpolitikai gyakorlat bizonyos drámairodalmi kategóriákat minden prózai színháztól egyformán várt el: így klasszikusokat és kortárs szerzőket, mindenekelőtt magyar, illetve szovjet és népi demokratikus darabokat. A kortárs darabok színrevitelénél azonban a színházak egy újfajta problémával szembesültek: a gyakorlatban csak nagyon kisszámú játszható kortárs darabért versengett valamennyi színház. Ezen tulajdonképpen nem is csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy a politika által kívánatosnak tartott drámák témája igen szűkös volt. Általános probléma volt, hogy aki ilyen, az ideológia szempontjából megfelelő művet hajlandó volt írni és személyében is elfogadható volt a politika számára, az gyakran művészileg volt alkalmatlan. A kortárs magyar drámákkal kapcsolatban még egy nagy probléma jelentkezett. Az írók közül jó néhányan nem engedték, hogy a dramaturgiai munka során komolyabban átdolgozzák szövegüket. Részben ennek elkerülésére terjedt el az a szokás, hogy az eredeti mű védelmére darabjaikat a *Kortárs* című folyóiratban megjelentették.⁶⁷ A színházakkal szemben támasztott műsortervi követelmény papíron az egész korszakban nem változott, végig a kortárs magyar, illetve a népi demokratikus és a szovjet művek élveztek elsőbbséget, a kulturális területre nehezedő politikai nyomás is megmaradt, de a színházak a korszak második felében egyre több játszható darab közül válogathattak. Több, korábban tiltott szerző és darab is bekerült az elfogadható kategóriába, de továbbra is megmaradt a kötelezően játszandó művek csoportja. Hasonlóan hangsúlyos kérdés volt a színházak látogatottságának problémája, hiszen a színházzal foglalkozó szakembereket és a politikai döntéshozókat, bár más-más okból, de egyaránt foglalkoztatta, hogyan lehetne több nézőt, illetve a társadalom szélesebb régeit a színházak nézőterére csalogatni. De a bizottság ülésein döntöttek a színházak alapításáról, összevonásáról, megszüntetéséről is. Az Agitációs és Propaganda Bizott-

⁶⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1984. július 10-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 430. ó. e.

⁶⁵ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1987. március 3-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 483. ó. e.

⁶⁶ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1985. március 5-i üléséről. MOL M-KS-288. f. 41. cs. 442. ó. e.

⁶⁷ A Nemzeti Színház 1960–1961-es évadjának értékelése. MOL-XIX-I-4-aaa. 50. d. 57. dosszié.

ság ülésein készült jegyzőkönyveket és hozzájuk csatolt előterjesztéseket áttekintve pontosan megrajzolható tehát a korszakban követett színházirányítási struktúra, a párt- és állami szervek közötti munkamegosztás és a színházak felé közvetített kultúrpolitikai elvárások rendszere. És az is világosan látható, hogy Aczél György betöltött funkcióitól függetlenül teljességgel megkerülhetetlen volt a színházi kérdésekben, véleményét, akaratát mindig érvényesíteni tudta.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MOL	Magyar Országos Levéltár (Bp.)
M-KS-288	Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei
XIX-A-2-ad	Minisztertanácsi Titkársága. Aczél György miniszterelnök-helyettes iratai
XIX-I-4-aaa	Művelődésügyi Minisztérium. Aczél György művelődésügyi-miniszterhelyettes általános iratai
XIX-I-4-rrr	Művelődésügyi Minisztérium. Aczél György művelődésügyi-miniszterhelyettes TÜK iratai
XIX-I-7-bb	Kulturális Minisztérium. Pozsgay Imre miniszter, miniszterhelyettes iratai
XIX-I-9-a	Művelődési Minisztérium. Pozsgay Imre miniszter iratai
XXVI-I-8.	A Nemzeti Színház iratai
- Int. PI*
2007 *Interjú Pozsgay Imrével. Készítette: RING ORSOLYA. 2007. december 11.*
- Int. ZsG*
2008 *Interjú Zsámbéki Gáborral. Készítette: RING ORSOLYA. 2008. április 2.; 2008. június 13.*
- Int. SzG.*
2008 *Interjú Székely Gáborral. Készítette: RING ORSOLYA. 2008. június 13.*

2. Kiadott források

- MSZMP kvü. jegyz.*
1995 *Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei. I. köt. Összeáll.: NÉMETH JÁNOSNÉ. Bp., 1995.*
- INT. PI*
1991 *Interjú Pozsgay Imrével. Készítette: BOGÁCSI ERZSÉBET. BOGÁCSI ERZSÉBET: Rivalda-zárlat. Bp., 1991. 130-143*

MSZMP hat. és dok.

- 1979 *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1955–1962.* Szerk.: VASS HENRIK–SÁGVÁRI ÁGNES. Bp., 1979.

3. Szakirodalom

KOLTAY-MAJOROS

- 1999 *Huszonötödik Színház, 1970–1977.* Szerk.: KOLTAY GÁBOR-MAJOROS JÓZSEF. Bp., 1999.

KALMÁR

- 1998 KALMÁR MELINDA: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Bp., 1998.

LEVENDEL

- 1979 LEVENDEL ÁDÁM: *Színházba járási szokások (kutatási beszámoló).* Bp., 1979.

RÉVÉSZ

- 1999 RÉVÉSZ SÁNDOR: *Aczél és korunk.* Bp., 1999.

RING

- 2008/a RING ORSOLYA: A Nemzeti Színház közönsége – színházlátogatási szokások az 1970-es években. *Tanulmányok Granasztói György 70. születésnapjára.* Szerk.: CZOCH GÁBOR-KLEMENT JUDIT-SONKOLY GÁBOR. Bp., 2008. 387–404.

- 2008/b RING ORSOLYA: Nemzedékváltás vagy színházváltás? A Nemzeti Színház belső válsága és a Katona József Színház megalakulása. *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete.* Nyíregyháza, 2008. Szerk.: GYÁNI GÁBOR-LÁCZAY MAGDOLNA. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 21.) 457–464.